

İlişki Niteliği Ölçeği–Yas Versiyonu ile Yas ve Suçluluk Ölçeği Türkçe Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Emrah KESER¹, Yağmur AR KARCI², Ilgın GÖKLER DANIŞMAN³

ÖZET

SUMMARY

Amaç: Bu araştırmanın amacı, İlişki Niteliği Ölçeği – Yas Versiyonu (İNÖY) ve Yas ve Suçluluk Ölçeği'nin (YSÖ) Türkçe formlarının (TR) psikometrik özelliklerinin incelenmesidir.

Validity and Reliability Study of Turkish Forms of the Quality of Relationships Inventory-Bereavement Version and the Bereavement Guilt Scale

Yöntem: En az 6 ay en fazla 5 yıl önce bir yakını ölüm nedeniyle kaybetmiş 447 yetişkin katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcılara İNÖY-TR ve YSÖ-TR ile birlikte Beck Depresyon Envanteri (BDE), Uzamış Yas Envanteri (UYE), Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma Envanteri Büyüme Alt Ölçeği (YAYE-B), Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri (RBSE) ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) uygulanmıştır.

Objective: The aim of this study was to investigate the psychometric properties of the Turkish forms (TR) of the Quality of Relationships Inventory-Bereavement Version (QRI-B) and the Bereavement Guilt Scale (BGS).

Bulgular: Açıklayıcı faktör analizleri YSÖ-TR'nin, 14 madde ve 5 alt ölçekten oluşan özgün formuyla bire bir örtüştüğünü göstermiştir. İNÖY-TR'nin ise özgün çalışmada elde edilen 13 madde ve 2 alt ölçekli yapısının, yalnızca bir madde dışında, Türkçe formunda da benzer olduğu bulunmuştur. Birleşen geçerliği destekler şekilde, İNÖY-TR ve YSÖ-TR, UYE ve BDE ile pozitif, RBSE, YDÖ ve Büyüme puanlarıyla negatif ilişki göstermiştir. Demografik değişkenler kontrol edildikten sonra İNÖY-TR alt ölçekleri UYE puanlarındaki varyansın %17'sini, YSÖ-TR puanları ise %30'unu açıklamıştır. Son olarak, uyarlanan her iki ölçüm aracının tamamının ve alt ölçeklerinin iç tutarlık katsayıları 0,70 ve 0,94 arasında bulunmuştur.

Method: The sample consisted of 447 bereaved adults who lost a loved one due to death at least 6 months ago and within the past 5 years. Participants completed the QRI-B, BGS, Beck Depression Inventory (BDI), Prolonged Grief Inventory (PG-13), The Grief and Meaning Reconstruction Inventory (GMRI), Rosenberg Self-Esteem Scale (RSS) ve Life Satisfaction Scale (LSS).

Results: Results of the explanatory factor analysis showed a good fit between the BGS-TR and the original form of BGS consisting of a 5-factor and 14 items. Besides, the QRI-B-TR showed a similar fit with the original QRI-B consisting of a 2-factor and 13 items, except for item 1. The QRI-B-TR and BGS-TR had positive correlations with the PGI and BDI, and negative correlations with the RSS, LSS, and GMRI-growth subscale. These correlations supported the convergent validity. After controlling for demographic variables, the subscales of the QRI-B-TR and BGS-TR explained 49% of the variance in prolonged grief symptoms. Internal consistency values of the total scale and the subscales for both instruments ranged between 0.70 and 0.94.

Sonuç: Bu çalışmada elde edilen bulgular, İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Türkçe formlarının geçerli ve güvenilir ölçüm araçları olduklarını göstermiştir. Ayrıca, kaybedilen kişiyle ilişkinin niteliğinin ve kayıpla ilişkili suçluluğun uzamış yasin güçlü yordayıcıları olduğu görülmüştür.

Conclusion: The findings of the study demonstrated that the Turkish versions of the QRI-B-TR and BGS-TR were reliable and valid psychometric tools. Additionally, it was shown that quality of pre-death relation and grief related guilt were strong predictors of prolonged grief symptoms.

Anahtar Sözcükler: Uzamış yas, suçluluk, kayıp, ilişki niteliği

Keywords: Prolonged grief, guilt, quality of pre-death relationship

GİRİŞ

Ölüme bağlı kayıp, neredeyse her insanın hayatının farklı bir döneminde deneyimleyeceği evrensel bir yaşam olayıdır. Sevilen birinin ölümünün ardından insanlar çeşitli bilişsel, duygusal, davranışsal, bedensel ve sosyal belirtiler sergileyebilmektedir

(Bonanno ve Kaltman 2001). Kayıp sonrası yaşanan yas belirtilerinin şiddeti, kişilerin bireysel özellikleri ve içinde yaşadıkları kültüre göre değişkenlik gösterebilmektedir (Burke ve Neimeyer 2015, Li ve ark. 2017). İlgili alan yazın bulguları, ölüm nedeniyle yakınlarını kaybeden pek çok kişinin kayba kısa sürede uyum sağladığını ve kayıp öncesi işlevselliğini kısa

Geliş Tarihi: 25.09.2020, **Kabul Tarihi:** 29.12.2020, **Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 03.10.2021

^{1,2}Psik., ³Doç., TED Üniv. Psikoloji Bl., Ankara.

EK: <https://orcid.org/0000-0003-0830-2970>, **YAK:** <https://orcid.org/0000-0003-4197-3848>, **IGD:** <https://orcid.org/0000-0002-8684-8218>

Dr. Emrah Keser, e-posta: emrah.keser@tedu.edu.tr

sürede geri kazanabildiğini göstermektedir (Burke ve Neimeyer 2015, Işıklı ve ark. 2020, Prigerson ve ark. 2009). Öte yandan, bu kişilerin yaklaşık %10'u kayıp üzerinden kayda değer bir zaman geçmesine rağmen kayıp öncesi işlevselliklerini geri kazanmakta zorlanmaktadır (Burke ve Neimeyer 2015, Işıklı ve ark. 2020, Prigerson ve ark. 2009). Söz konusu durum alan yazında Uzamış Yas Bozukluğu olarak adlandırılmaktadır (Prigerson ve ark. 2009). Yas tutan insanların çok büyük bir kısmı bir süre sonra gündelik yaşamlarına devam edebilecek düzeyde işlevselliğe ulaşırken, bazı kişilerin yas sürecinde saplanıp kalmasının nedenlerini anlayabilmek üzere, çok sayıda çalışma uzamış yası yordayan risk etkenlerini incelemeye odaklanmıştır (örn; Burke ve Neimeyer 2015, Lobb ve ark. 2010).

Olağan yas sürecinin nasıl olup da uzamış yasa dönüştüğünü ele alan kuramsal yaklaşımlar ve araştırmalar, ölüm öncesi çatışmaların, ikircikli (ambivalence) duyguların ve yas sürecindeki suçluluğun bu dönüşümü açıklayabilecek mekanizmalara ışık tutabileceğini öne sürmektedir (Bottomley ve ark. 2019, Fleming ve Robinson 2001, Stroebe ve ark. 2014). Örneğin, Freud (1917) ünlü yas ve melankoli makalesinde, kişinin kaybettiği yakınıyla ilişkisinde var olan olumsuz duyguları, kayıptan sonra kendi benliğine yöneltebildiğini, bunun da yoğun suçluluk ve kendine yönelik öfke yaratarak melankoliye dönüşebileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, bilişsel yaklaşım da ölüm sonrası suçluluk bilişlerinin kişinin yas sürecindeki belirtilerini artırdığını ileri sürmektedir (Boelen ve ark. 2006). Buna ek olarak, kayıptan önce söylenmemiş sözlerin, yarım kalmış işlerin, çözülmemiş sorunların ve son bulmamış tartışmaların yas tutan bireyler için bitmemiş işler olarak kaldığını ve bu durumun suçluluk duyguları yaratabildiği ve dolayısıyla da kaybedilen kişiye veda etmeyi zorlaştırdığını belirten yaklaşımlar da vardır (Klingspon ve ark. 2015).

Ölüm öncesi çatışmalı ilişki, yas tutan kişilerin kaybettikleri kişiyle yaşadıkları kavgaları, tartışmaları, anlaşmazlıkları ve diğer çözümsüz kalmış meseleleri içermektedir (Bottomley ve ark. 2019). İkircikli duygular, sevilen kişiye karşı hissedilen tüm yakınlığa ve olumlu duygulara eşlik eden öfke gibi olumsuz duyguların varlığı olarak tanımlanmaktadır (Bonanno ve ark. 1998). Yas sürecinde yaşanan suçluluğun ise ölüme ilişkin sorumluluk hissi, ölen kişiyle yeterince ilgilenmediğini düşünme, ölümü engelleyebileceğine yönelik inançlar gibi çok sayıda bileşeni olan karmaşık bir yapı olduğu bilinmektedir (Li ve ark. 2014, Li ve ark., 2019, Stroebe ve ark. 2014).

Ölüm öncesi çatışmalı ilişki ve yas dönemindeki suçluluk duygusunun uzamış yas belirtileriyle ilişkisini inceleyen araştırmalar genellikle kuramsal yaklaşımlarla uyumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Yani, ölüm öncesi çatışmalı ilişki ve ikircikli duygular arttıkça uzamış yas belirtilerinin de arttığı gösterilmiştir (Bonanno ve ark. 1998, Bottomley ve ark., 2019, Semigelsky ve ark. 2019). Benzer şekilde, yas sürecinde suçluluk duyguları ve bilişlerindeki artışın da uzamış yas belirtileri ve depresif belirtilerle ilişkili olduğu bulunmuştur (Akiyama ve ark. 2010, Barr 2004, Boelen ve ark. 2005, Hazzard ve ark. 1992).

Ölüm öncesi çatışmalı ilişki ve yas sürecindeki suçluluk değişkenlerini konu alan araştırmalar incelendiğinde bu değişkenlerin ölçümüne ilişkin bazı eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, bazı araştırmalarda bu değişkenler yalnızca bir veya iki madde ile ölçülmüştür (Hazzard ve ark. 1992, Klingspon ve ark. 2015, Surkan ve ark. 2006). Bazı veriler ise tamamen nitel çalışmalara dayanarak elde edilmiştir (Kerr 1994, Smith ve ark. 2011). Nitel araştırmalarda ve bir iki maddeyle ölçüm yapılan nicel araştırmalarda, suçluluk ve ölüm öncesi çatışmalı ilişki gibi çok boyutlu yapıların yeterince kapsamlı ve güvenilir bir biçimde ölçülmesinin oldukça zor olduğu vurgulanmaktadır (Bottomley ve ark. 2019, Holland ve ark. 2020, Li ve ark. 2014, Stroebe ve ark. 2014, Tilghman-Osborne ve ark. 2010). Söz konusu zorluk, yas araştırmacılarını kayıp öncesi ilişkinin ve yas sürecindeki suçluluğun çok boyutlu yapısını kapsamlı ve daha standart bir şekilde ölçmeye yarayacak ölçüm araçları geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Bottomley ve arkadaşları (2019) kayıp yaşayan kişilerin kaybettikleri yakınlarıyla ölümden önceki ilişkilerindeki sıcaklık, yakınlık ve çatışma düzeyini ölçebilmek için İlişki Niteliği Envanteri-Yas Versiyonu'nu geliştirmişlerdir. Benzer şekilde, Li ve arkadaşları (2017) yas sürecinde yaşanan suçluluğu çok boyutlu bir şekilde değerlendirebilmek için kapsamlı bir ölçüm aracı geliştirmişlerdir. Bu ölçüm aracında sağ kalan suçluluğu (survival guilt), ölen kişiyi incitmeye ilişkin bilişler, ölen kişiye borçlu hissetme, suçluluk duyguları ve ölümlle ilişkili sorumlu hissetme gibi farklı boyutlar bir arada ele alınarak suçluluk yapısı oldukça kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Her iki ölçüm aracının da geçerli ve güvenilir ölçüm araçları olarak hem araştırmalarda hem de klinik uygulamalarda kullanılabilirliği gösterilmiştir (Bottomley ve ark. 2019, Li ve ark. 2017). Özgün çalışmalar incelendiğinde, her iki ölçeğin de kayıptan sonra uyuma işaret edebilecek yapılarla ilişkin ölçümlerle (örn., öz bağışlama, öz saygı) orta düzeyde ve negatif yönde, kayıp sonrası uyumun yeniden kazanılmadığına işaret edebilecek ölçümlerle (örn., depresif belirtiler, uzamış yas belirtileri, kaygı belirtileri) ise orta düzeyde ve pozitif yönde ilişkiler gösterdikleri görülmektedir (Bottomley ve ark. 2019, Li ve ark. 2017).

Ulusal alan yazın incelendiğinde, ölüme bağlı kayıp sonrası yas belirtilerinin şiddeti, işlevsellik düzeyi ve süregiden bağları ölçen çeşitli ölçüm araçlarının var olduğu görülmektedir (Ayaz ve ark. 2014, Balcı Çelik 2006, Keser ve Işıklı 2018, Selvi ve ark. 2011). Öte yandan, uluslararası alan yazında uzamış yas belirtilerinin en güçlü yordayıcıları olarak bulunan ölüm öncesi ilişki niteliği ve yas sürecindeki suçluluk duygularını değerlendirmeye yönelik Türkçe ölçüm araçlarına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, İlişki Niteliği Ölçeği-Yas Versiyonu (İNÖY) (Bottomley ve ark. 2019) ve Yas ve Suçluluk Ölçeği'nin (YSÖ) (Lie ve ark. 2017) Türkçeye çevrilmesi ve Türkçe formların psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesidir.

İlişki Niteliği Ölçeği Amerika'da, Yas ve Suçluluk Ölçeği ise Çin'de toplanan veriler kullanılarak geliştirilmiştir (Bottomley

ve ark. 2017, Li ve ark. 2017). Yas tutmak, diğer psikolojik süreçlerle karşılaştırıldığında çok daha kültürel bir olgudur (Burke ve Neimeyer 2015, Lalande ve Bonanno 2006, Li ve ark. 2017). Bir kültürde tamamen işlevsel ve beklendik olan bir yas tutma biçimi bir diğerinde tamamen tuhaf ve beklenmedik olabilmektedir. Örneğin, Lalande ve Bonanno (2006) yas sürecinde olan kişilerin ölenle bağlarını sürdürmesinin Çin'de uyuma işaret ederken Amerika'da kayıp sonrası uzamış yas belirtileriyle ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Bu bağlamda, ölüm öncesi ilişki niteli ve yas sürecindeki suçluluğun yas sürecindeki rolüne ilişkin yapılan çalışmaların ilişkili-özerklik temelinde toplulukçu değerlere sahip Türk kültüründe (Kağıtçıbaşı 1996) de çalışılmasının oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar, ölüm öncesi ilişki niteliği ve yas sürecindeki suçluluğun, Türkiye'deki yas tutan insanlarda da Amerika ve Çin'deki insanlarla benzer biçimde ölçülüp ölçülemeyeceğini gösterecektir. Ayrıca, özgün çalışmalarda elde edilen sonuçlarla mevcut çalışmanın sonuçları karşılaştırılarak, ölüm öncesi ilişki niteliği ve suçluluk yapılarının yas sonrası uyumu ve kronikleşmeyi gösteren değişkenlerle gösterdikleri ilişkilerin Türkiye'deki yas tutan insanlarda da benzer olup olmadığına ilişkin çıkarımlar yapılabilecektir.

Söz konusu ölçüm araçlarının yas sürecindeki en belirleyici risk etkenlerini değerlendirmeleri, kısa ve kolay uygulanabilir olmaları, uluslararası araştırmalarda sıklıkla tercih edilmele-ri gibi etkenler düşünüldüğünde, bu ölçeklerin kültürümüze uyarlanması ruh sağlığı uzmanları ve araştırmacılar için oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Örneklem

Bu araştırma, en az 6 ay en fazla 5 yıl önce bir yakınına ölüm nedeniyle kaybetmiş olan 447 yetişkin katılımcı ile yürütülmüştür. Uzamış Yas Belirtileri Ölçeği (Işık ve ark. 2020, Prigerson ve ark. 2009) kullanılarak uzamış yas belirtilerinin ölçülebilmesi için kaybın üzerinden en az 6 ay geçmiş olması gerekmektedir (Prigerson ve ark. 2009). Dolayısıyla bu çalışmada katılımcılara kayıptan sonra en az 6 ay geçirmiş olmalarına ilişkin bir dahil etme ölçütü konulmuştur. Ayrıca, kaybın üzerinden geçen süre uzadıkça yas sürecine ilişkin yaşantıların ölçülmesi zorlaşmaktadır. İlgili alan yazında yapılan çalışmalar incelenmiş ve genellikle 2 yıl ve 5 yıl üst sınırlarının kullanıldığı görülmüştür (Boelen ve ark. 2003, Bonanno ve Field 2001, Field ve ark. 2003, Field ve Sundin 2001, Kristensen ve ark. 2010, Prigerson ve ark. 2009). Öte yandan, süreye ilişkin herhangi bir sınırlandırma getirmeyip kayıp yaşayan tüm katılımcıları dahil eden çalışmalara da rastlanmaktadır (Gillies ve ark. 2015, Scholtes ve Browne 2015). Alan yazında kullanılan bu sınırlardan yola çıkılarak mevcut çalışmada kaybın üzerinden geçen süre üst sınırının 5 yıl olmasına karar verilmiştir. Örneklem yaş ortalaması 30,8 (SS=13), ölen kişilerin yaş ortalaması ise 53,3'tür (SS= 24). Kaybın üzerinden geçen süre ortalama 29,07

aydır (SS=17,02). Katılımcılara uygun örneklem (convenience sampling) yöntemiyle (Sedgwick 2013) ulaşılmıştır. Yani, araştırmacılar kendi olanaklarıyla ulaşabildikleri tüm gönüllü katılımcılara ulaşmışlardır. Örneklemeye ilişkin diğer betimleyici bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 2'de ise kaybedilen kişilere ilişkin betimleyici bilgilere yer verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine, ölen kişiye ve kaybın koşullarına ilişkin sorular yer almıştır.

İlişki Niteliği Ölçeği-Yas Versiyonu (İNÖY): İNÖY'nin özgün formu, kayıp yaşamış insanların kaybettikleri kişiyle ölümden önceki ilişkilerinin niteliğini değerlendirmek için geliştirilmiş Likert tipi bir ölçektir (Bottomley ve ark. 2019). Ölçek 13 maddeden oluşmakta ve bu maddeler 1 (Hiç) ile 4 (Kesinlikle) arasında puanlanmaktadır. Özgün çalışmada ölçeğin yakınlık ve çatışma olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğu gösterilmiştir. Yakınlık alt ölçeğinde ölüm öncesi ilişkide hissedilen sıcaklık, destek ve güven temalı maddeler yer almaktadır. Çatışma alt ölçeğinde ise ölüm öncesi ilişkideki anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar ve zorluklara ilişkin maddeler yer almaktadır. Ölçeğin toplam puan alınarak kullanılması halinde alt ölçeklerden herhangi birinin maddelerinin ters kodlanması gerekmektedir. Çatışma alt ölçeğinin maddelerinin ters kodlanması halinde tüm ölçekten alınan yüksek puanlar ölüm öncesi ilişkideki yakınlığın ve iyi anlaşmanın artışına işaret edecektir. Yakınlık alt ölçeğinde yer alan maddelerin ters kodlanması halinde ise tüm ölçekten alınan puanlar arttıkça ölüm öncesi ilişkideki çatışma ve mesafeli olmanın artışına işaret edecektir. Bu çalışmada ölçekten alınan yüksek puan ölüm öncesi ilişkideki çatışma ve mesafeli oluşun artışına işaret edecek şekilde alt-ölçeklerin kodlanması yapılmıştır. Özgün çalışmada yakınlık ve çatışma alt ölçeklerinin iç tutarlık katsayıları sırasıyla 0,95 ve 0,88 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada İNÖY'nin Türkçe formu oluşturulmuş (İNÖY-TR) ve psikometrik özellikleri incelenmiştir.

Yas ve Suçluluk Ölçeği (YSÖ): YSÖ, kayıp yaşayan kişilerdeki kayba ilişkin suçluluk duygusu ve suçluluk içerikli bilişleri değerlendiren 14 maddelik 5'li Likert tipi bir ölçüm aracıdır (Li ve ark 2017). Ölçekten alınan puanlardaki artış yaşla ilişkili suçluluk bilişleri ve suçluluk duygusundaki artışa işaret etmektedir. YSÖ, (1) ölüme ilişkin sorumluluk, (2) ölen kişiyi incitme, (3) sağ kalan suçluluğu, (4) ölen kişiye karşı borçlu hissetme ve (5) suçluluk duygusu olmak üzere 5 alt ölçekten oluşmaktadır. Alt boyutların iç Cronbach Alfa değerleri 0,74 ile 0,92 arasında bulunmuştur. En yüksek iç tutarlık katsayısına (0,88) sahip olan alt ölçeğin ölüme ilişkin sorumluluk, en düşük iç tutarlık katsayısına (0,74) sahip alt ölçeğin ise ölen kişiye karşı borçlu hissetme alt ölçeği olduğu belirtilmiştir. Tüm ölçeğe ilişkin iç tutarlık katsayısı 0,92

Tablo 1. Örneklemeye İlişkin Betimleyici Bilgiler

Değişken	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	323	72,3
Erkek	123	27,5
Eğitim Düzeyi		
İlkokul	11	2,5
Ortaokul	6	1,3
Lise	212	47,4
Üniversite	144	32,2
Yüksek lisans	39	8,7
Doktora	35	7,8
Medeni Durum		
Evli	123	27,5
Bekar	292	65,3
Boşanmış	17	3,8
Birlikte yaşıyor	6	1,3
Eşini kaybetmiş	1	0,2
Diğer	8	1,8
Gelir Düzeyi		
Düşük	31	6,9
Orta	374	83,6
Yüksek	42	9,4
Psikiyatrik Tanı Öyküsü		
Var	62	
Yok	385	
Psikiyatrik Tedavi		
Evet	43	
Hayır	404	

olarak bulunmuştur. Test tekrar test güvenilirlik değerleri ise 0,72 ile 0,93 arasında değişmiştir. En yüksek test tekrar test güvenilirlik katsayısına sahip olan alt ölçek ölen kişiyi incitme alt ölçeği (0,90), en düşük test tekrar test katsayısı ise suçluluk duyguları alt ölçeğidir (0,72). Tüm ölçeğe ilişkin tek tekrar test değeri ise 0,93 olarak hesaplanmıştır (Li ve ark. 2017). YSÖ'nün toplam puanı depresyon ölçümü ile 0,46, anksiyete ile 0,39, öz saygı ölçümü ile ise -0,43 korelasyon göstermiştir. Ayrıca, YSÖ'nün alt ölçekleri öz saygı ve öz bağışlama (self forgiveness) ölçümleriyle negatif korelasyon gösterirken ($r=-0,21$ ile $-0,50$ arası), depresyon ve anksiyete ölçümleriyle pozitif korelasyon göstermişlerdir ($r=0,21$ ile $0,57$ arası) (Li ve ark 2017). Bu çalışmada, bu ölçüm aracının Türkçeye çevirisi yapılmış ve Türkçe formunun (YSÖ-TR) psikometrik özellikleri incelenmiştir.

Uzamış Yas Envanteri (UYE): Prigerson ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen UYE, uzamış yas belirtilerini değerlendiren bir ölçüm aracıdır. Tamamı 13 madde olan ölçeğin 11 maddesi 1 ve 5 arasında puanlanan maddelerden oluşmaktadır. Bu maddeler kayıptan sonra ortaya çıkan ayrılık kaygısını (örn., zihnin süreli ölenle meşgul olması, sürekli olarak ölenle yeniden bir araya gelme arzusu duyma gibi) ve yasa ilişkin bilişsel, duygusal ve davranışsal diğer belirtileri (örn., ölümün gerçekliğini kabullenememe, yeni ilişkiler kurmakta zorlanma,

Tablo 2. Kaybedilen Kişiyeye İlişkin Bilgiler

Değişken	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kaybedilen Kişi		
Anne	35	7,8
Baba	72	16,1
Kardeş	15	3,4
Eş	2	0,4
Evlat/çocuk	3	0,6
Büyükanne	76	21,7
Büyükbaba	97	21,7
Hala/Teyze	28	6,3
Amca/Dayı	31	6,9
Yakın arkadaş	32	7,2
Kuzen	29	6,5
Sevgili	5	1,1
Diğer	22	4,9
Ölüm Nedeni		
Kalp krizi	84	18,8
Beyin kanaması	23	5,1
Kanser	127	28,4
KOAH	9	2
Alzheimer/Demens	17	3,8
Kronik hastalıklar (Diyabet, yüksek tansiyon, organ yetmezliği gibi)	45	10,1
Trafik kazası	23	5,1
İş kazası	4	0,9
İntihar	14	3,1
Cinayet	4	0,9
Terör saldırısı	6	1,3
Yaşlılık	67	15
Diğer	24	5,4

kaçınmalar, burukluk, anlamsızlık ve boşluk duygusu gibi) değerlendirilmektedir. Geriye kalan 2 madde ise belirtilerin süresini ve sosyal-mesleki işlevsellikte bozulmaları sorgulayan, evet-hayır şeklinde yanıtlanabilecek maddelerdir. Ölçekten alınan puanlardaki artış uzamış yas belirti şiddetindeki artışa işaret etmektedir. Özgün ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur. UYE'nin Türkçe formunun geçerlik güvenilirlik çalışması Işıklı ve arkadaşları (2020) tarafından yapılmıştır. Uyarılma çalışmasında UYE'nin Türkçe formunun iç tutarlık katsayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır. Mevcut çalışmada ise iç tutarlık katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur.

Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma Envanteri (YAYYE):

Gillies ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen YAYYE, sevilen bir yakının kaybının ardından yaşama yeniden bir anlam vermeyi, kimliği yeniden yapılandırmayı, huzur ve teselli bulmayı, büyümeyi ve yaşamın değerini anlamayı değerlendiren bir ölçüm aracıdır. Ölçekten alınan puanlarda artış kayıp yaşantısına anlam verme, büyüme, huzur ve teselli bulma düzeyindeki artışa işaret etmektedir. YAYYE'nin özgün formu, 29 madde ve 5 alt ölçekten oluşan 5'li Likert tipi bir ölçektir. YAYYE'nin alt ölçekleri süregiden bağlar, büyüme, huzur, boşluk-anlamsızlık ve yaşamın değerini anlamaktır. Bu alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları 0,76 ve 0,85 arasında bulunmuştur (Gillies ve ark 2015). Ölçeğin tamamı ve alt ölçeklerine ilişkin

test-tekrar test güvenilirlik değerleri ise 0,60 ile 0,73 arasında bulunmuştur. Ölçeğin Türkçeye çevirisi ve uyarlama çalışması Keser ve Işıklı (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formu 27 madde ve 4 alt ölçekten oluşmuştur. Bu alt ölçekler büyüme, anlamsızlık-boşluk, huzur ve süregiden bağlardır (Keser ve Işıklı 2018). Mevcut çalışmada YAYYE'nin büyüme alt ölçeği kullanılmış ve bu alt ölçekte yer alan 10 maddeye ilişkin iç tutarlık katsayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır.

Beck Depresyon Envanteri (BDE): Depresif belirtileri değerlendirmek amacı ile Beck ve arkadaşları (1961) tarafından geliştirilmiş olan 21 maddelik 4'lü Likert tipi bir ölçüm aracıdır. BDE'den alınan puanlar 0 ile 63 arasında değişmekte olup, puanlardaki artış depresif belirtilerdeki artışa işaret etmektedir. Ölçeğin Türkçe formunun geçerlik-güvenirlik çalışması Hisli (1989) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0,93 olarak hesaplanmıştır. Mevcut çalışmada ise iç tutarlılık katsayısı 0,89 bulunmuştur.

Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri (RBSE): Benlik saygısını ölçmek için Rosenberg (1965) tarafından geliştirilen ve Likert tipi bir ölçüm aracı olan RBSE, 10 maddeden oluşmaktadır. Maddeler 1 (hiç katılmıyorum) ve 4 (Kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanlardaki artış benlik saygısı düzeyindeki artışa işaret etmektedir. RBSE'nin kültürümüze uyarlama çalışması Çuhadaroğlu (1985) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında iç tutarlık katsayısı 0,71 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ise 0,76 olarak hesaplanmıştır.

Yaşam Doymu Ölçeği (YDÖ): Yaşamdan alınan genel doyum düzeyini ölçmek için Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek toplamda 5 maddeden oluşmaktadır. Maddeler 1 (kesinlikle katılmıyorum) ve 7 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanlardaki artış yaşam doyumundaki artışa işaret etmektedir. YDÖ'nün Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması Durak ve arkadaşları (2010) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında iç tutarlık katsayısı 0,81 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ise 0,84 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Bu araştırmanın verileri 2018-2019 yıllarında çevrimiçi olarak toplanmıştır. İlk olarak, uyarlaması yapılacak ölçüm araçları için yazarlarla iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra, TED Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Komisyonu'ndan etik onay alınmıştır. Ölçekler çeviri-geri çeviri yöntemiyle (Bracken ve Barona 1991) çevrilmiştir. Tüm ölçeklerin çevrimiçi versiyonları 'surveey.com' adlı ücretsiz web sitesi aracılığıyla oluşturulmuştur. TED Üniversitesi Rektörlüğü aracılığıyla Türkiye'deki tüm üniversitelere çevrimiçi anketin duyurusu ve bağlantı adresi yollanmıştır. Buna ek olarak, çevrimiçi anketin duyurusu ve bağlantı adresi sosyal medyada da paylaşılmıştır. Son olarak, TED Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerinden anketi duyuruları

konusunda gönüllü destek istenmiştir. Katılmak için gönüllü olan kişilere öncelikle çevrimiçi onam formu imzalatılmıştır. Çevrimiçi veri toplanırken anketlerin doldurulma süreleri ve bir bilgisayardan çok defa anket doldurulup doldurulmadığı incelenmiş ve herhangi bir olağandışı duruma rastlanmamıştır.

Veri Analizi

Veriler SPSS 18 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle frekans, uç değer, kayıp veri analizleri yapılmış ve bu analizler sonucu herhangi bir katılımcının veri setinden çıkarılması gerekli görülmemiştir. Daha sonra, tüm ölçeklerin toplam puanları için basıklık çarpıklık değerleri kendi standart hatalarına bölünerek z değerleri elde edilmiş ve bu değerlerin -2 ve +2 arasında yer aldığı görülmüştür. Bu durum normallik varsayımının karşılandığını göstermiştir (George ve Mallery, 2010). Uyarlaması yapılan ölçüm araçlarının faktör yapısını belirlemek için açımlayıcı faktör analizleri yürütülmüştür. Ölçeklerin birleşen (convergent) geçerliğini ve artımsal (incremental) geçerliğini test etmek için Pearson korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri yürütülmüştür. Son olarak, ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach alfa değerleri hesaplanarak incelenmiştir.

BULGULAR

Betimsel İstatistikler

Bu çalışmada sonuç değişkeni olarak kullanılacak olan uzamış yaş belirtilerinin farklı gruplardaki ortalama ve standart sapma değerlerine ve bu gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığı belirlemek için yürütülen bağımsız örneklem T-test ve tek yönlü ANOVA sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir. Buna göre kadınlarda erkeklere göre, bekarlarda evlilere göre ve psikiyatrik bir öyküsü olanlarda herhangi bir psikiyatrik öyküsü olmayanlara göre uzamış yaş belirtileri anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 3'te yer alan grup karşılaştırmalarına ek olarak, a) kayıp yaşanan kişinin yaşı, b) ölen kişinin yaşı c) kaybın beklenmedik olmasına ilişkin öznel algı ve d) kaybın üzerinden geçen süre değişkenlerinin uzamış yaş belirtilerini yordayıp yordamadığı regresyon analizleriyle incelenmiştir. Söz konusu değişkenler sürekli değişken olduğu için ortalama karşılaştırması yapmak yerine çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Bu dört değişken çoklu doğrusal regresyon analizine birlikte alındıklarında yalnızca ölen kişinin yaşının uzamış yaş belirtilerini anlamlı bir biçimde yordadığı görülmüştür ($\beta=-0,66$, $SE=0,02$, $t=-3,03$, $p=0,002$). Bu sonuçlara göre, ölen kişilerin yaşı düştükçe yas tutan kişilerin uzamış yaş belirtileri artmaktadır.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Faktör Yapısı

Bu çalışmada uyarlaması yapılan iki ölçüm aracının faktör yapısı ve madde dağılımının incelenmesi amacıyla 'direct oblimin' dönüştürmesi uygulanarak temel eksenler analizi

Tablo 3. Uzamış Yas Belirtilerinin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişken		Ortalama	SS	Grup karşılaştırmasına ilişkin analiz sonucu
Cinsiyet	Kadın	25,58	9,30	$t(444) = 3,04, p = 0,003,$ CI %95 (1,01 - 4,74)
	Erkek	22,70	7,90	
Gelir Düzeyi	Düşük	23,06	9,17	$F(2, 445) = 0,93, p = 0,39$
	Orta	24,83	9,01	
	Yüksek	26,00	9,48	
Eğitim	İlkokul	23,27	9,82	$F(5, 446) = 0,46, p = 0,81$
	Ortaokul	22,66	11,58	
	Lise	24,61	9,10	
	Üniversite	24,78	8,79	
	Yüksek Lisans	25,51	9,36	
	Doktora	26,57	9,43	
Medeni Durum	Evli	23,44	7,89	$t(437) = -2,24, p = 0,02,$ CI %95 (-3,69 - -0,23)
	Bekar	25,54	9,63	
Psikiyatrik Öykü	Var	27,66	10,11	$t(444) = 4,46, p = 0,002$ CI%95 (0,89 - 5,32)
	Yok	24,48	9,98	

(principal axis factoring: PAF)' analizi yürütülmüştür. Keiser-Meyer-Olkin değerleri İNÖY-TR maddeleri için 0,91, YSÖ-TR maddeleri için ise 0,87 bulunmuştur. Barlett test sonuçları İNÖY-TR için $X^2(78)=3795$ ($p<0,001$), YSÖ-TR maddeleri için ise $X^2(91)=3570$ ($p<0,001$) olarak hesaplanmıştır. Bu değerler mevcut verilerin açımlayıcı faktör analizi için elverişli olduğunu göstermektedir.

İNÖY-TR ölçeği için yürütülen analizlerde öz değerler ve yamaç eğim (scree plot) grafiğindeki kırılmalar incelenmiş ve ölçek maddelerinin özgün ölçekte olduğu gibi 2 faktörde toplandığı görülmüştür. Birinci faktör toplam varyansın %46'sını, ikinci faktör ise %19'unu açıklamıştır. Açıklanan toplam varyansın %65 olduğu görülmüştür. YSÖ-TR ölçeğinin maddeleri de özgün formda tutarlı olarak 5 faktörde toplanmıştır. Bu faktörler toplam varyansın sırasıyla %41, %13, %7, %4 ve %3'ünü açıklamıştır. Açıklanan toplam varyans ise %68'dir.

İNÖY-TR ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklerinin 0,72'nin, YSÖ-TR'nin maddelerine ilişkin faktör yüklerinin ise 0,43'ün üzerinde olduğu görülmüştür. İNÖY-TR ölçeğinde yer alan maddelerin toplam puanla gösterdiği Pearson korelasyon katsayıları 0,43 ile 0,89 arasında bulunmuştur. YSÖ-TR ölçeğindeki madde toplam korelasyon katsayıları ise 0,50 ve 0,78 arasında bulunmuştur. Her iki ölçüm aracına ilişkin sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4'ten de görülebileceği gibi İNÖY-TR ölçeğinin maddeleri, özgün ölçekle tutarlı olarak 2 faktörde toplanmıştır. Maddelerin binişiklik (cross loading) göstermediği ve tüm maddelerin faktör yüklerinin 0,73'ten yüksek olduğu görülmüştür. Yalnızca birinci maddenin (*Onunla ters düşmekten kaçınmaya çalışırdım*) faktör yükü 0,21 olarak bulunmuştur. Kline (1994) bir maddenin bir alt ölçekte tutulabilmesi için faktör yükünün en az 0,30 olması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla birinci maddenin faktör yükü bakımından ölçekte tutulmaması gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca bu maddenin

ölçeğin özgün formunda (Bottomley ve ark. 2019) ikinci faktörde yer alırken, Türkçe formda birinci faktöre yüklenmiş olması da maddenin çıkarılması için ayrı bir gerekçe oluşturmuştur. Sonuç olarak 1. maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Diğer maddelerin tamamı özgün ölçekle benzer şekilde faktörlere dağılmıştır. Özgün ölçekle tutarlı olarak birinci faktöre yakınlık (closeness), ikinci faktöre ise çatışma (conflict) alt ölçeği adı verilmiştir.

YSÖ-TR'nin faktör sayısı ve madde dağılımlarının özgün ölçekle (Li ve ark. 2017) bire bir örtüştüğü görülmektedir. Özgün ölçekle tutarlı olarak alt boyutlara sırasıyla (1) sağ kalan suçluluğu (survivor guilt), (2) borçlu hissetme (indebtedness guilt), (3) ölüme ilişkin sorumluluk (responsibility for death), (4) öleni incitme (hurting the deceased) ve (5) suçluluk duygusu (guilt feelings) olarak adlandırılmıştır (Tablo 5).

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Güvenirliği

Ölçeklerin güvenirliliği, iç tutarlık katsayıları hesaplanarak test edilmiştir. Yapılan analizlerde İNÖY-TR'nin yakınlık ve çatışma alt ölçekleri için Cronbach alfa değerleri sırasıyla 0,94 ve 0,81 bulunmuştur. Tüm ölçek için hesaplanan değer ise 0,90'dır.

YSÖ-TR'nin alt ölçekleri için yürütülen analizlerde sağ kalan suçluluğu, borçlu hissetme, ölümden sorumlu hissetme, öleni incitme ve suçluluk duyguları alt ölçekleri için iç tutarlık katsayıları sırasıyla 0,86, 0,77, 0,88, 0,70 ve 0,88 olarak bulunmuştur. Tüm ölçek için bulunan değer ise 0,88'dir.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Alt Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin toplam puanları ve alt ölçekleri arasındaki Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 6). Bu değerler alt ölçeklerin yapı geçerliğini destekler

Tablo 4. İlişki Niteliği Ölçeği Yas Versiyonu'na (İNÖY-TR) İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2
Yakınlık ($\alpha=0,94$)		
8. Eğer hayatta olsaydı, yakın bir ilişkimiz olurdu.	0,89	
7. Onunla ilişkimin hayatımda önemli bir yeri vardı.	0,87	
9. Eğer hayatta olsaydı, onunla bir ay görüşmesem ya da konuşmasam onu özlerdim.	0,87	
10. Başka birine öfkelendiğimde, onun beni dinleyeceğini bilirdim.	0,85	
12. Stresli zamanlarımda kafamı dağıtıp endişelerimden uzaklaşmama yardımcı olacağını bilirdim.	0,84	
6. Hayatımda olumlu bir role sahipti.	0,82	
2. Yaşadığım bir sorunun ilgili yardıma ihtiyaç duyduğumda ona güvenebileceğimi bilirdim.	0,81	
5. Ailemden birini kaybetsem, bana destek olacağını bilirdim.	0,73	
1. Onunla ters düşmekten kaçınmaya çalışırdım.	0,21	
Çatışma ($\alpha=0,81$)		
3. Beni üzdüğü olurdu.		0,84
11. Beni öfkelendirirdi.		0,84
4. Beni suçlu hissettirdiği olurdu.		0,77
13. Hayatım üzerinde kontrol kurmaya ya da beni etki altına almaya çalışırdı.		0,73
Faktör 1: Yakınlık; Faktör 2: Çatışma, α : Cronbach alfa değeri		

niteliktedir. Bir ölçeğin alt ölçekleri arasında anlamlı ilişkiler olması beklendiği bir bulgudur. Bu anlamlı ilişkilerin çok yüksek olması ise iki alt ölçeğin aynı yapıyı ölçtüğüne işaret eder. Tablo 6'de görüldüğü gibi alt ölçekler arası ilişkiler, her bir alt ölçeğin bir diğerinden ayrılan yapıları ölçtüğüne işaret etmektedir. Bu bulgular, alt ölçeklerin yapı geçerliğini destekler niteliktedir.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Birleşen Geçerliliği

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin yapı geçerliğini test etmek için toplam puan ve alt ölçeklerin depresyon, uzamış yas, kayıp sonrası büyüme, benlik saygısı ve yaşam doyumu ölçümlerinden elde edilen puanlarla korelasyonları incelenmiştir.

Bugüne kadar yapılan çok sayıda çalışmada ölüm öncesi çatışmalı ilişki ve ölüme ilişkin suçluluk değişkenlerinin uzamış yas ve depresyon puanlarıyla orta düzeyde pozitif; yaşam doyumu, benlik saygısı ve büyüme gibi değişkenlerle ise orta düzeyde negatif ilişkisi olduğu gösterilmiştir (Bottomley ve ark. 2019; Li ve ark. 2017; Li ve ark. 2019; Smigelsky ve ark. 2019). Dolayısıyla, İNÖY-TR ve YSÖ-TR ölçüm araçlarının geçerli yapıları ölçtüğünü gösterebilmek amacıyla söz konusu değişkenlerle benzer ilişkiler göstermesi beklenmiştir. Beklendiği gibi, her iki ölçüm aracı da uzamış yas ve depresyon belirtileriyle orta düzeyde pozitif; benlik saygısı ve büyüme puanları ile orta düzeyde negatif ilişki göstermiştir (Tablo 7). Bu değerler, her iki ölçüm aracının da birleşen geçerliğini destekler niteliktedir.

Tablo 5. Yas ve Suçluluk Ölçeği'ne (YSÖ-TR) İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5
Sağ kalan suçluluğu ($\alpha=0,86$)					
3. Onun ölümünden beri, yaşıyor olmaktan dolayı suçluluk duyuyorum.	0,84				
2. O öldüğünden beri, 'artık mutlu olmamalıyım' diye düşünüyorum.	0,82				
9. Onun ölümünden beri ne zaman mutlu olsam kendimi kötü hissediyorum	0,67				
Borçlu hissetme ($\alpha=0,77$)					
5. O yaşarken, onun için yapmadığım çok şey oldu.		0,81			
13. Onunla yeteri kadar zaman geçirmedim.		0,63			
6. Onun bana verdiklerinin karşılığını yeterince veremedim gibi geliyor.		0,58			
Ölüme ilişkin sorumluluk ($\alpha=0,88$)					
14. Bazı şeyleri farklı yapmış olsaydım, o gün ölmüş olmazdı.			0,94		
12. Bazı şeyleri doğru düzgün yapsaydım, o hala hayatta olabilirdi.			0,79		
8. Kendimi onun ölümünden sorumlu hissediyorum.			0,56		
Öleni incitmiş olma ($\alpha=0,70$)					
1. Ona kötü davrandım.				0,74	
7. Benim yüzümden mutsuzdu.				0,68	
4. İlişkimizi düzeltmek için elimden gelen her şeyi yapmadım.				0,43	
Suçluluk duygusu ($\alpha=0,88$)					
10. Geçmişte keşke farklı yapmış olsaydım dediğim şeyleri düşündüğümde kendimi üzgün hissediyorum.					0,85
11. Kendimi suçlu bulduğum konuları hatırladıkça canım yanıyor.					0,69
Faktör 1: sağ kalanın suçluluğu; Faktör 2: borçlu hissetme; Faktör 3: ölüme ilişkin sorumluluk, Faktör 4: öleni incitme, Faktör 5: suçluluk hisleri, α : Cronbach alfa değeri					

Tablo 6. İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Alt Ölçekleri Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1-YSÖ-TR Toplam		0,72**	0,78**	0,76**	0,64**	0,83**	0,31**	0,23**	0,27**
2-YSÖ-TR-Sağ kalan suçluluğu			0,32**	0,56**	0,39**	0,52**	0,18**	0,24**	0,18**
3-YSÖ-TR-Borçlu hissetme				0,25**	0,53**	0,61**	0,12*	0,12*	0,73**
4-YSÖ-TR-Sorumluluk					0,44**	0,37**	0,02	0,11*	0,23**
5-YSÖ-TR-Öleni incitme						0,54**	0,17**	0,07	0,31**
6-YSÖ-TR-Suçluluk duygusu							0,19**	0,17**	0,26**
7-İNÖY-TR toplam								0,90**	0,40**
8-İNÖY-TR-Yakınlık (ters kodlandı)									0,25**
9- İNÖY-TR-Çatışma									

*p<0,05, **p<0,001. YSÖ-TR: Yas ve Suçluluk Ölçeği-Türkçe Formu, İNÖY-TR: İlişki Niteliği Ölçeği Yas Versiyonu-Türkçe Formu.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Artımsal (incremental) Geçerliliği

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'ye ait alt ölçeklerin, kaybı yaşayan kişiye, kaybın doğasına ve kaybedilen kişiye ilişkin değişkenler kontrol edildikten sonra uzamış yas belirtilerindeki varyansın bir kısmını anlamlı bir şekilde açıklayıp açıklayamadığı incelenmiştir. Bu inceleme için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Analizde, uzamış yas belirtileri sonuç değişkeni olarak atanmıştır. Betimsel istatistikler başlığı altında sonuçları aktarılan analizlerde uzamış yas belirtilerindeki artışla anlamlı ilişkileri olan demografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, psikiyatrik öykü ve ölen kişinin yaşı) birinci basamağa; İNÖY-TR ve YSÖ-TR alt ölçekleri ikinci basamağa girilmiştir.

Tablo 8'den da görülebileceği gibi, birinci basamakta girilen değişkenler uzamış yas belirtilerindeki varyansın %4'ünü açıklamıştır. İkinci basamakta girilen İNÖY-TR ve YSÖ-TR alt ölçeklerine ilişkin puanlar ise fazladan %49 varyans daha açıklamıştır. Açıklanan toplam varyans %53'tür. Birinci basamaktaki değişkenler daha önce uzamış yas belirtileriyle anlamlı ilişkiler göstermiş olsa da denkleme hep birlikte dahil edildiklerinde yalnızca ölen kişinin yaşı uzamış yas belirtilerini anlamlı bir şekilde yordamıştır. Ölen kişinin yaşı düştükçe uzamış yas belirtilerinin arttığı görülmektedir. Birinci basamaktaki değişkenler kontrol edildikten sonra İNÖY-TR alt ölçeklerine ilişkin puanlar uzamış yas belirtilerini yordamıştır.

Ölüm öncesi ilişkinin çatışmalı olması, daha az yakınlık içermesi uzamış yas belirtilerindeki artışı yordamıştır. Birinci basamaktaki değişkenler kontrol edildikten sonra İNÖY-TR ve YSÖ-TR alt ölçeklerine ilişkin puanların uzamış yas belirtilerini anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Yalnızca YSÖ-TR ölçeğinin ölüme ilişkin sorumluluk ve öleni incitme alt ölçeklerinin diğer alt ölçeklerin varlığında uzamış yas belirtilerini yordayamadığı bulunmuştur. Sonuç olarak, hiyerarşik regresyon analizi sonuçları, İNÖY-TR alt ölçeklerinin her ikisinin de artımsal geçerliğini desteklemiştir. YSÖ-TR içinse üç alt ölçeğin artımsal geçerliği desteklenmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Bottomley ve arkadaşları (2017) tarafından yas tutan insanların kaybettikleri yakınlarıyla geçmişteki ilişkilerinde meydana gelen çatışma ve yakınlık deneyimlerini değerlendiren İNÖY ve Li ve arkadaşları (2017) tarafından yas tutan bireylerdeki kayıpla ilişkili suçluluk duygu ve düşüncelerini değerlendiren YSÖ'nün Türkçe formları oluşturulmuş ve bu formların psikometrik özellikleri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda hem İNÖY-TR hem de YSÖ-TR'nin özgün formlarla benzerlik gösterdikleri görülmüştür.

Yas tutma süreçlerinin kişilerin inanç sistemlerinden ve kültürlerinden ciddi bir şekilde etkilenebildiği bilinmektedir (Lalande ve Bonanno 2006). İNÖY'nin Amerika'da, YSÖ'nün

Tablo 7. İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Diğer Ölçüm Araçlarıyla İlişkileri

	UYE	BDE	RBSE	YDÖ	Büyüme
YSÖ-TR Toplam	0,54**	0,47**	-0,42**	-0,24**	-0,19**
YSÖ-TR-Sağ kalanın suçluluğu	0,65**	0,45**	-0,34**	-0,18**	-0,10*
YSÖ-TR-Borçlu hissetme	0,25**	0,27**	-0,30**	-0,16**	-0,17**
YSÖ-TR-Sorumluluk	0,27**	0,35**	-0,37**	-0,23**	-0,17**
YSÖ-TR-Öleni incitme	0,41**	0,32**	-0,23**	-0,18**	-0,23**
YSÖ-TR-Suçluluk duygusu	0,50**	0,40**	-0,33**	-0,20**	-0,21**
İNÖY-TR	0,29**	0,17**	-0,16**	-0,14*	-0,29**
İNÖY-TR-Yakınlık (ters kodlandı)	0,36**	0,30**	-0,14*	-0,19**	-0,32**
İNÖY-TR-Çatışma	0,19**	0,16**	-0,11*	-0,11*	-0,03

*p<0,05, **p<0,001. YSÖ-TR: Yas ve Suçluluk Ölçeği Türkçe Formu, İNÖY-TR: İlişki Niteliği Ölçeği Yas Versiyonu-Türkçe Formu, UYE: Uzamış Yas Envanteri, BDE: Beck Depresyon Envanteri, RBSE: Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, Büyüme: Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma Envanteri Büyüme alt ölçeği.

Tablo 8. İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin Uzamış Yas Belirtileri Üzerindeki Yordayıcı Rolü

Değişkenler	R ²	ΔR ²	ΔF	β	%95 CI	
Basamak 1	0,04	0,04	2,95			
Cinsiyet				-1,94	-4,27	0,40
Medeni durum				0,41	-1,93	2,76
Ölen kişinin yaşı				-0,05*	-0,09	-0,02
Yas tutan kişinin psikiyatrik yüküsü				-0,05	-0,14	0,25
Basamak 2	0,53	0,49	38,51			
İNÖY-TR-Yakınlık (ters kodlanmış)				0,32**	0,38	0,68
İNÖY-TR-Çatışma				0,31*	0,19	0,48
YSÖ-TR- Sağ kalan suçluluğu				2,19**	1,70	2,68
YSÖ-TR- Borçlu hissetme				0,61**	0,33	0,90
YSÖ-TR- Ölüme ilişkin sorumluluk				0,35	-0,97	0,27
YSÖ-TR- Öleni incitme				0,05	-0,42	0,51
YSÖ-TR Suçluluk duygusu				0,77**	0,40	1,14

*p<0,05, **p<0,001, R² : R-square, ΔR² : R-square change, ΔF: F change, β: Unstandardized beta, % 95 CI: Confidence Intervals, YSÖ-TR: Yas ve Suçluluk Ölçeği-Türkçe Formu, İNÖY-TR: İlişki Niteliği Ölçeği Yas Versiyonu-Türkçe Formu

ise Çin'de geliştirilen ölçekler olması, bu ölçeklerdeki maddelerin Türk kültürüne uygun olup olmayacağı, alt ölçeklerin benzer maddeleri içerip içeremeyeceği gibi soruları beraberinde getirmiştir. Bu sorulara yanıt alabilmek için doğrulayıcı faktör analizleri yerine açıklayıcı faktör analizleri yapmanın daha yerinde olacağı düşünülmüştür. Bir değişkenin, evrensel bir olgu olduğunda, tüm kültürlerde benzer şekilde ölçüleceği düşünülebilir. Öte yandan, kültür tarafından çok etkilenebilecek bazı değişkenler için her kültürde farklı özellikler ön plana çıkabilmektedir. Savaşır (1994), ölçek uyarılma sürecinin doğrudan çeviri yapıp aynı maddeleri kullanmaktan ibaret olmadığını, bazı maddelerin çıkarılabileceğini, bazı alt boyutların yeniden oluşturulabileceğini belirtmiştir. Yas olgusunun başlı başına kültürden oldukça ciddi bir biçimde etkilenen bir süreç olması, bu araştırmada uyarılan ölçüm araçlarının özgün formlarını doğrulamaktan ziyade yapılarını yeniden keşfetmeyi gerektirmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizleri yerine açıklayıcı faktör analizleri tercih edilmiştir.

İNÖY-TR maddeleri ile yürütülen açıklayıcı faktör analizi sonucunda da özgün çalışma ile tutarlı olarak ölçeğin Türkçe formunun 2 alt ölçekten oluştuğu ve bu alt ölçeklerdeki maddelerin özgün çalışma ile örtüştüğü bulunmuştur. Özgün çalışmadan farklı olarak yalnızca birinci madde (*Onunla ters düşmekten kaçınmaya çalışırdım.*) her iki alt ölçekte de yeterince faktör yükü taşımamıştır. İçerik olarak ölçeğin diğer maddeleri ile tutarlı görünse de istatistiksel olarak ayırt ediciliği ve diğer maddelerle uyumu bulunamayan bu maddenin ölçeğin Türkçe formundan çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu maddenin kültürümüzde ölüm öncesi ilişkinin niteliğini ölçmesinin istatistiksel olarak mümkün olmayabileceği söylenebilir. Bir diğer olası açıklama, katılımcıların bu maddeyi anlamakta zorlanmış olmasıdır. 'Kaçınma' sözcüğünün psikoloji veya psikiyatri alanlarında eğitim almamış kişiler için taşıdığı anlamın farklı olabileceği düşünülmüştür.

YSÖ-TR maddeleri için yapılan açıklayıcı faktör analizinde ölçeğin Türkçe formunun faktör yapısının ve madde dağılımının özgün ölçekler bire bir örtüştüğü bulunmuştur. YSÖ-TR'nin alt ölçekleri özgün çalışmadaki isimlendirmelerle tutarlı olacak şekilde (1) sağ kalan suçluluğu, (2) ölen borçlu hissetme, (3) ölüme ilişkin sorumluluk, (4) öleni incitme ve (5) suçluluk duygusu olarak adlandırılmıştır.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin birleşen geçerliğini test etmek için bu ölçeklerden alınan puanların uzamış yas belirtileri, depresif belirtiler, benlik saygısı, yaşam doyumu ve kayıp sonrası büyüme puanlarıyla ilişkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, İNÖY-TR ve YSÖ-TR ölçeklerinin toplam puanları ve alt ölçekleri uzamış yas belirtileri ve depresyon belirtileriyle orta düzeyde ve pozitif yönde ilişki gösterirken; benlik saygısı, yaşam doyumu ve büyüme değişkenleriyle negatif yönde ve orta düzeyde ilişkiler göstermiştir. Bu bulgular uyarlanan ölçüm araçlarının birleşen geçerliğini ilgili alan yazın bulgularıyla tutarlı bir şekilde destekler niteliktedir. Hem İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin özgün çalışmalarında hem de ilgili diğer araştırmalarda suçluluğun ve ölüm öncesi çatışmalı ilişkinin yas sürecinde uyumu zorlaştırdığına ilişkin bulgular elde edildiği bilinmektedir (örn., Bonanno ve ark. 1998, Bottomley ve ark. 2019, Li ve ark. 2017, Stroebe ve ark. 2014). Ayrıca suçluluk ve kayıp öncesi çatışmalı ilişkinin yas tutan kişilerin benlik saygısıyla negatif yönde ilişkisinin olduğu da gösterilmiştir (Li ve ark. 2017). Bu bağlamda, bu araştırmanın bulgularının alan yazındaki bulgularla tutarlı olduğu görülmektedir. Bu tutarlılık ölüm öncesi çatışmalı ilişki ve yas sürecindeki suçluluğun uzamış yas belirtileri ile ilişkisinin yalnızca Amerika ve Çin'de geçerli olmadığını, ülkemizdeki yas tutan insanlar için de geçerli olabileceğini göstermektedir. Mevcut çalışmaların bulguları çatışmalı ilişki ve suçluluğun kayıp sonrası yaşanan olağan belirtilerin uzamış yasa evrilmesinde rol oynayabilecek mekanizmalar olabileceğine ilişkin görüşü destekler niteliktedir. Özellikle, kaybın hemen ardından ve uzun dönemde ilişkisel ya da kişisel nedenlerle kendini suçlayan kişilerde

(örn., ölümden kendini sorumlu tutmak, kaybedilen kişinin beklentilerini yerine getirmemiş olmak vb.) uzamış yas belirtilerinin görülme sıklığının arttığı bilinmektedir (Fleming ve Robinson 2001, Stroebe ve ark 2014). Bu kişilerin kendiliklerine yönelik olumsuz bilişsel atıflarının dirençli olduğu, ve bu atıfların vicdan azabı, pişmanlık ve suçluluğu arttırarak kayba uyum ve yeniden anlamlandırma süreçlerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir (Fleming ve Robinson 2001). Ayrıca, kayıp sonrası suçluluğun, uzamış yas belirtileri ile ilişkisinin depresif belirtilerle ilişkisinden daha güçlü olması, söz konusu duygunun yas tepkileri için özgül bir risk etkeni olduğunu da doğrular niteliktedir (Li ve ark. 2018). Benzer şekilde, ölen kişi ile geçmiş çatışmalı ilişkinin ayrılık kaygısı, depresif belirtiler, anlam kaybı ve suçluluk duygusu ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Burke ve Neimeyer 2015, Holland ve ark. 2020).

Araştırmada elde edilen en önemli bulgulardan biri de Türkiye'deki kayıp yaşamış yetişkinlerde uzamış yas belirtilerinin yordayıcılarının belirlenmiş olmasıdır. Kayıp yaşayan kişiye ve kayba ilişkin değişkenlerden yalnızca kaybedilen kişinin yaşının uzamış yas belirtilerini anlamlı bir biçimde yordadığı görülmüştür. Bu bulgu alan yazındaki diğer çalışmalarla tutarlıdır (He ve ark. 2014, Işıklı ve ark. 2020). Ölen kişinin yaşının genç olmasının kayıp gerçeğinin kabullenilmesini ve kayba anlam verilmesini zorlaştırması (Keser ve Işıklı 2018) beklenebilir. Bu nedenle, ölen kişilerin yaşı düştükçe, yas tutan kişilerdeki uzamış yas belirtilerinin artması söz konusudur. Öte yandan, bu değişkenin uzamış yas belirtileri puanlarındaki varyansın yalnızca %4'ünü açıkladığı unutulmamalıdır. Yas tutma sürecinde yaşanan belirtilerin ölen kişinin yaşından öte, çok fazla sayıda belirleyicisi olabilmektedir. Dolayısıyla, uzamış yas belirtilerini anlamaya çalışırken kayıp yaşana kişiye, kaybın doğasına ve kayıp sonrası çevreye ilişkin çok sayıda değişkenin bir arada değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin alt ölçeklerinin demografik değişkenler kontrol edildikten sonra uzamış yas belirtileri üzerinde %49 varyans açıklaması ölçeklerin artımsal geçerliğinin güçlü bir göstergesi olarak görülebilir. Hiyerarşik regresyon analizlerinin sonuçları yas tutan bireylerde ölüm öncesi çatışmalı ilişkinin ve ölümlle ilişkili suçluluk düşünce ve duygularının yas sürecindeki uyumun çok güçlü belirleyicileri olduğunu göstermiştir. Bu bulgu yas süreçlerine ilişkin kuramsal yaklaşımlarla ve önceki araştırma bulgularıyla tutarlıdır (Bonanno ve ark. 1998, Piper ve ark. 2001, Stroebe ve ark. 2014). Öyle görünmektedir ki kayıptan önce söylenmeyen sözler, çözülmemiş sorunlar, yarım kalmış planlar, çatışmalar ve anlaşmazlıklar arttıkça kayıp sonrasında kişilerin yas süreci daha karmaşık hale gelebilmektedir. Ölüm öncesi ilişkideki çatışmalara suçluluk duygularının da eklenmesiyle kişiler uzamış yas belirtileri için daha büyük bir risk taşıyor hale gelmektedirler. Bu sonuçlar psikanalitik bakış açısı ile tutarlı görünmektedir. Freud (1917), ölen kişiyle ilişkili olarak eskiden

var olan ikircikli duyguların ölümden sonra kişinin kendi egosuna yönelmesinin melankolinin temel nedenlerinden biri olduğunu ileri sürmüştür. Bitmemiş işlerin, çözülmemiş çatışmaların ve suçluluk duygularının varlığını sürdürmesi halinde ölen kişiye veda etmenin ve onu artık geleceği olmayan bir anıya dönüştürmenin oldukça zor olduğu öne sürülmektedir (Volkan ve Zintl 2010).

İNÖY-TR ve YSÖ-TR'nin güvenilirlikleri iç tutarlık katsayıları hesaplanarak incelenmiştir. İNÖY-TR ölçeğinin tamamının ve alt ölçeklerinin iç tutarlık katsayıları 0,81 ile 0,94 arasında bulunmuştur. Bu değerlerin özgün çalışmadaki değerlerle (Bottomley ve ark. 2019) benzer olduğu görülmektedir. YSÖ-TR'nin tamamı ve alt ölçeklerine ilişkin iç tutarlık katsayıları ise 0,70 ve 0,88 arasında bulunmuştur. Bu değerlerin de özgün çalışmada bulunan değerlerle (Li ve ark. 2017) benzer olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın bulgularıyla ilgili olarak bir dizi sınırlılık bulunmaktadır. Her ne kadar oldukça geniş bir örnekleme ulaşılmış olsa da katılımcıların yalnızca internet kullanan ve çevrimiçi anket doldurabilecek kişilerden oluşmuş olması, ağırlıklı olarak kadın katılımcıların çalışmada yer alması, çocuk kaybı ve eş kaybı yaşayan katılımcılara ulaşılamamış olması gibi unsurlar çalışmanın dış geçerliğini zayıflatma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, çalışmanın öz-bildirime dayanması, çeşitli bellek yanlışlıklarının sonuçları etkileyebileceği anlamına gelebilir. Çalışmanın enlemsel desenle (cross sectional) yürütülmüş olması ise değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi kurmaya izin vermemektedir. Son olarak, uyarlanan ölçüm araçlarının test-tekrar test güvenilirliğinin incelenmemiş olması da bir diğer sınırlılık olarak göze çarpmaktadır. Verilerin çevrimiçi anketlerle toplanmış olması, veri toplama sürecinin bir yıldan fazla sürmüş olması ve ulaşılmaması zor bir örnekleme çalışılmış olması tekrar ölçüm almayı zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, test tekrar test güvenilirliği çalışmasının yapılması mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmada uyarlaması yapılan İNÖY-TR ve YSÖ-TR, kayıp ve yas alanında çalışan ruh sağlığı uzmanları tarafından geçerli ve güvenilir birer ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Her iki ölçüm aracının da madde sayısının oldukça az olmasının klinisyenlerin ölçme ve değerlendirme yükünü, danışanların ise yorgunluk düzeylerini azaltması beklenmektedir. Uzamış yas belirtileri nedeniyle yardım arayan kişilerle çalışan ruh sağlığı uzmanlarının, bu kişilerdeki suçluluk bilişleri ve duygularını belirlemeleri ve ölüm öncesi ilişkinin doğası hakkında bilgi edinmeleri, yardım sürecinin başarılı olması için son derece kritik olabilmektedir (Glickman ve ark. 2017, Shear ve ark. 2005). Klinik uygulama alanına ek olarak, uyarlaması yapılan ölçeklerin, kayıp ve yas konularında yürütülecek olan araştırmalarda suçluluk ve ölüm öncesi ilişkinin doğasını ölçmek isteyen araştırmacılar için oldukça kullanışlı birer ölçüm aracı olabilecekleri beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Akiyama A, Numata K, Mikami H (2010) Importance of end-of-life support to minimize caregiver's regret during bereavement of the elderly for better subsequent adaptation to bereavement. *Arch Gerontol Geriatr* 50:175-8.
- Ayaz T, Karancı AN, Aker AT (2014) İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Derg* 25:253-63.
- Balcı Çelik S (2006) Yas Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3:105-14.
- Barr P (2004) Guilt-and shame-proneness and the grief of perinatal bereavement. *Psychol Psychother* 77:493-510.
- Beck AT, Ward CH, Mendelson M ve ark. (1961) An inventory for measuring depression. *Arch Gen Psychiatry* 4:561-71.
- Boelen PA, Van Den Hout MA, Van Den Bout J (2006) A cognitive-behavioral conceptualization of complicated grief. *Clin Psychol Sci Pract* 13:109-28.
- Boelen PA, van den Bout J, van den Hout MA (2003) The role of cognitive variables in psychological functioning after the death of a first degree relative. *Behav Res Ther* 41:1123-36.
- Boelen PA, Lensvelt-Mulders GJLM (2005) Psychometric properties of the Grief Cognitions Questionnaire (GCQ). *J Psychopathol Behav Assess* 27:291-304.
- Bonanno GA, Field NP (2001) Examining the delayed grief hypothesis across 5 years of bereavement. *Am Behav Sci* 44:798-816.
- Bonanno GA, Notarius CI, Gunzerath L ve ark. (1998) Interpersonal ambivalence, perceived relationship adjustment, and conjugal loss. *J Consult Clin Psychol* 66:1012-22
- Bonanno GA, Wortman CB, Lehman DR ve ark. (2002) Resilience to loss and chronic grief. *J. Pers Soc Psychol* 83:1150-64.
- Bottomley JS, Smigelsky MA, Floyd RG ve ark. (2019) Closeness and conflict with the deceased: Exploring the factor structure of the quality of relationships inventory in a bereaved student sample. *Omega (Westport)* 79:377-93.
- Bracken BA, Barona A (1991) State of the art procedures for translating, validating and using psychoeducational tests in cross-cultural assessment. *Sch Psychol Int* 12:119-32.
- Burke LA, Neimeyer RA (2013) Prospective risk factors for complicated grief: A review of the empirical literature. M Stroebe, H Schut, J van den Bout (ed.), *Complicated grief: Scientific foundations for health care professionals*. Routledge/Taylor & Francis Group, s. 145-161.
- Çuhadaroglu, F (1985) Adolesanlarda benlik saygısı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diener ED, Emmons RA, Larsen RJ ve ark. (1985) The satisfaction with life scale. *J Pers Assess* 49:71-5.
- Durak D, Durak EŞ, Gençöz T (2010) Psychometric properties of the Satisfaction with Life Scale among Turkish university students, correctional officers, and elderly adults. *Soc. Indic. Res* 99: 413-29.
- Field NP, Gal-Oz E, Bonanno GA (2003) Continuing bonds and adjustment at 5 years after the death of a spouse. *J Consult Clin Psychol* 71:110 -9
- Field NP, Sundin EC (2001) Attachment style in adjustment to conjugal bereavement. *J Soc Pers Relatsh* 18:347-61.
- Fleming S, Robinson P (2001) Grief and cognitive-behavioral therapy: The reconstruction of meaning. Stroebe MS, Hansson RO, Stroebe W, Schut H (Ed.) *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care*. Washington, DC: American Psychological Association p. 647-70.
- George D, Mallery P (2010) SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı). GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc.
- Glickman K, Shear MK, Wall MM (2017) Mediators of outcome in complicated grief treatment. *J Clin Psychol* 73:817-28.
- Gillies JM, Neimeyer RA, Milman E (2015) The grief and meaning reconstruction inventory (GMRI): Initial validation of a new measure. *Death Stud* 39:61-74.
- Hazzard A, Weston J, Gutterres C (1992) After a child's death: Factors related to parental bereavement. *J Dev Behav Pediatr* 13:24-30.
- He L, Tang S, Yu W ve ark. (2014) The prevalence, comorbidity and risks of prolonged grief disorder among bereaved Chinese adults. *Psych Res* 219:347-52.
- Holland J, Klingspon K, Lichtenthal W ve ark. (2018) The Unfinished Business in Bereavement Scale (UBBS): Development and Psychometric Evaluation. *Death Stud* 44:65-77.
- Hisli N (1989) Validity and reliability of Beck Depression Scale in university students. *Turkish Journal of Psychology* 7:13-9.
- Işıklı S, Keser E, Prigerson HG ve ark. (2020) Validation of the prolonged grief scale (PG-13) and investigation of the prevalence and risk factors of prolonged grief disorder in Turkish bereaved samples. *Death Stud* 14:1-11.
- Kağıtçıbaşı Ç (1996) The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist*, 1:180-6.
- Kerr RB (1994) Meanings to adult daughters attach to a parent's death. *West J Nurs Res* 16:347-65.
- Keser E, Işıklı S (2018) Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma Envanteri'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Dusunen Adam* 31:364-74.
- Klingspon KL, Holland JM, Neimeyer RA ve ark. (2015) Unfinished business in bereavement. *Death Stud* 39:387-98.
- Kristensen P, Weisæth L, Heir T (2010) Predictors of complicated grief after a natural disaster: A population study two years after the 2004 South-East Asian tsunami. *Death Stud* 34:137-50.
- Lalande KM, Bonanno GA (2006) Culture and continuing bonds: A prospective comparison of bereavement in the United States and the People's Republic of China. *Death Stud* 30:303-24.
- Li J, Stroebe MS, Chan CLW ve ark. (2014) Guilt in bereavement: A review and conceptual framework. *Death Stud* 38:165-71.
- Li J, Tendeiro JN, Stroebe M (2019) Guilt in bereavement: Its relationship with complicated grief and depression. *Int J Psychol* 54:454-61.
- Li J, Stroebe M, Chan CL, Chow AY (2017) The bereavement guilt scale: Development and preliminary validation. *Omega (Westport)* 75:166-83.
- Lobb EA, Kristjanson LJ, Aoun SM ve ark. (2010) Predictors of complicated grief: A systematic review of empirical studies. *Death stud* 34:673-98.
- Piper WE, Ogrodniczuk JS, Joyce AS ve ark. F (2001) Ambivalence and other relationship predictors of grief in psychiatric outpatients. *J Nerv Ment Dis* 189:781-7.
- Prigerson HG, Horowitz MJ, Jacobs SC ve ark. (2009) Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS medicine* 6:1000-121.
- Rosenberg M (1965) Rosenberg self-esteem scale (RSE). Acceptance and commitment therapy. *Measures package* 61(52).
- Savaşır I (1994) Ölçek uyarlamasındaki sorunlar ve bazı çözüm yolları. *Türk Psikoloji Dergisi* 9:27-32.
- Sedgwick P (2013) Convenience sampling. *Bmj* 347: f6304.
- Shear K, Frank E, Houck PR ve ark. (2005) Treatment of complicated grief: A randomized controlled trial. *Jama* 293:2601-8.
- Smigelsky MA, Bottomley JS, Relyea G ve ark. (2019) Investigating risk for grief severity: Attachment to the deceased and relationship quality. *Death Stud* 9:402-11.
- Smith ME, Nunley BL, Kerr PL ve ark. (2011) Elders' experiences of the death of an adult child. *Issues Ment Health Nurs* 32:568-74.
- Stroebe M, Schut H, Stroebe W (2007) Health consequences of bereavement: A review. *Lancet* 370:1960-73.
- Stroebe M, Stroebe W, Van De Schoot R ve ark. (2014) Guilt in bereavement: The role of self-blame and regret in coping with loss. *PLoS One* 9(5):e96606.
- Surkan PJ, Kreicbergs U, Valdimarsdottir U ve ark. (2006) Perceptions of inadequate health care and feelings of guilt in parents after the death of a child to a malignancy: A population-based long-term follow-up. *J Palliat Med* 9:317-31.
- Tilghman-Osborne C, Cole DA, Felton JW (2010) Definition and measurement of guilt: Implications for clinical research and practice. *Clin Psychol Rev* 30:536-46.
- Volkan VD, Zintl E (2010) Gidenin ardından. İstanbul: Oa Yayınları.